

ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ГЕНЕЗИСУ СПЕЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН

HISTORICAL AND POLITICAL ASPECT OF THE GENESIS OF THE SPECIAL SERVICES OF ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

Сімоненко О.О., викладач спеціальної кафедри

Навчально-науковий інститут державної безпеки Національної академії Служби безпеки України

У статті розглядається історія створення спеціальних служб Ісламської Республіки Іран, яка тісно пов'язана з політичними подіями в країні. Прослідковується закономірність еволюції розвідувальних та контррозвідувальних органів державної безпеки в Ірані. Описуються найголовніші політичні чинники, які вплинули на створення іранських спеціальних служб, персоналії, основні завдання та проведення операцій.

Іранська революція 1978–1979 рр. стала однією з найяскравіших і незвичайних подій останньої чверті ХХ століття для мусульманського світу. Це революція, в якій проти пануючого режиму були залучені основні верстви населення, запобігти її руху було неможливо. Ані озброєнна півмільйонна армія, ані жорстока політична поліція Організації безпеки та інформації, ні всебічна підтримка режиму Мохаммеда Резі Пехлеві правлячими колами провідних держав світу та транснаціональними корпораціями, не дали змоги зупинити могутній потік народного руху. Шахіншахська політична система була повалена. Інститут монархії на іранській землі, 2500-річчя якого в 1971 році було урочисто відсвятковано за участю керівників безлічі держав, припинив своє існування.

Акцентується увага на тому, що перемога Ісламської революції в Ірані є однією з найважливіших політичних і соціальних явищ ХХ століття, що мала широкі наслідки як усередині Ірану, так і відносно регіональних та міжнародних процесів.

Зокрема, для проведення всеохоплюючої програми ісламізації суспільства в Ісламській Республіці Іран та забезпечення державної безпеки в країні було зорганізовано нову систему управління і потужний каральний апарат, який складався зі спеціальних служб та правоохоронних органів.

На початковому етапі правління нових політичних сил країни основними такими органами в Ірані були Організація безпеки та інформації, згодом перейменована в Організацію національної безпеки і інформації, Друге управління штабу Верховного головнокомандуючого збройними силами, Головне управління поліції та жандармерії Міністерства внутрішніх справ, Міністерство інформації і безпеки, Корпус Вартових ісламської революції.

Звернуто увагу на те, що спеціальні служби Ірану є невід'ємною частиною мусульманського суспільства і їх функціонування необхідне для його існування та розвитку. Спецслужби Ірану з давніх давен вважалися інструментом влади, який може попереджати та вирішувати цілу низку проблем в інтересах держави. Серед завдань, якими займаються іранські спецслужби є не лише здобування інформації, а й їх аналіз та опрацювання певних сценаріїв розвитку ситуації, прогнози імовірних рішень, розробка геополітичних проектів та активна участь у їх реалізації.

Ключові слова: Ісламська Республіка Іран, державна безпека, спеціальні служби, Ісламська революція, політичні чинники, Організація безпеки та інформації, Друге управління штабу Верховного головнокомандуючого збройними силами, Головне управління поліції та жандармерії Міністерства внутрішніх справ, Міністерство інформації і безпеки, Корпус Вартових Ісламської Революції.

The article examines the history of the creation of special services of the Islamic Republic of Iran, which is closely related to political events in the country. The regularity of the evolution of intelligence and counter-intelligence bodies of state security in Iran is traced. The most important political factors that influenced the creation of Iranian special services, personnel, main tasks and operations are described. The Iranian revolution of 1978-1979 became one of the most striking and unusual events of the last quarter of the 20th century for the Muslim world. This is a revolution in which the main sections of the population were involved against the ruling regime, it was impossible to prevent its movement. Neither an armed army of half a million people, nor the brutal political police of the Security and Information Organization of Iran, nor the comprehensive support of the regime of Mohammad Reza Pahlavi by the world's leading countries and transnational corporations, were able to stop the powerful flow of the popular movement. The Shahinshah political system was overthrown. The institution of the monarchy on Iranian soil, the 2500th anniversary of which was solemnly celebrated in 1971 with the participation of the heads of many states, ceased to exist.

Attention is focused on the fact that the victory of the Islamic Revolution in Iran is one of the most important political and social events of the 20th century, which had wide consequences both within the country and in relation to regional and international processes.

In particular, to carry out a comprehensive program of Islamization of society in the Islamic Republic of Iran and to ensure state security in the country, a new management system and a powerful penal apparatus, which consisted of special services and law enforcement agencies, were organized.

At the initial stage of the government of the country's new political forces, the main such bodies were in Iran the National Intelligence and Security Agency, the Second Directorate of the Headquarters of the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces, the Main Directorate of Police and Gendarmerie of the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Intelligence, and the Islamic Revolutionary Guard Corps.

Attention was drawn to the fact that Iran's special services are an integral part of Muslim society and their functioning is necessary for its existence and development. Iran's special services have long been considered an instrument of power that can warn and solve a number of problems in the interests of the state. Among the tasks that the Iranian special services are engaged in are not only the acquisition of information, but also their analysis and elaboration of certain scenarios of the development of the situation, forecasts of possible solutions, development of geopolitical projects and active participation in their implementation.

Key words: Islamic Republic of Iran, state security, special services, Islamic Revolution, political factors, the National Intelligence and Security Agency, the Second Directorate of the Headquarters of the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces, the Main Directorate of Police and Gendarmerie of the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Intelligence, the Islamic Revolutionary Guard Corps.

Постановка проблеми. Історія Ісламської Республіки Іран (далі – ІРІ) є однією з найдавніших у світі. Протягом століть Іран відігравав ключову роль на Близькому та Середньому Сході. На сьогодні країна займає важливе місце на міжнародній арені.

Іран завжди був структурно сильною державою завдяки успішному створенню спеціальних органів, на що, зокрема, повпливали політичні чинники в країні. Забезпечення

державної безпеки ІРІ для іранських спецслужб є одним з основних стратегічних завдань. Спеціальні служби Ірану входять до числа провідних спецслужб світу.

З метою показати історико-політичний аспект генезису спеціальних служб ІРІ для кращого розуміння організації системи безпеки мусульманської країни, ми розглянемо детально історичні та політичні передумови створення та розвитку іранських спеціальних органів державної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію спеціальних служб іноземних країн, зокрема Ісламської Республіки Іран, зображено у наукових працях Д. Веденєва. Також з історії суспільно-політичного життя Ірану присвячені праці Т.Ашуркова, К. Семчинського та ін.

Однак, поза увагою науковців залишилися питання історико-політичних особливостей генезису спеціальних служб Ісламської Республіки Іран, які досліджені не були і потребують розгляду їх розвитку.

Мета статті – дослідити історико-політичний аспект генезису спеціальних служб Ісламської Республіки Іран, виокремити чинники, що вплинули на формування іранських спецслужб.

Вклад основного матеріалу. Ісламська Республіка Іран – це стародавня країна (до 1935 року мала назву Персія), яка має свою унікальну історію розвитку і розташована в південно-західній частині Азії.

Населення складають здебільшого перси, азербайджанці, курди. На території також проживають лури, араби, туркмени, белуджи, вірмени та представники інших національностей – усього нараховується понад 30 націй і народностей [1].

Більшість населення в ІРІ становлять мусульмани. Офіційною релігією країни є іслам шіїтського напрямлення, офіційна мова – перська.

Адміністративний територіальний устрій ІРІ складається з 24 провінцій (остан). Столицею країни є місто Тегеран.

Іранська держава на зламі XVIII–XIX ст. являла собою абсолютну монархію, міць якої забезпечували феодальні відносини, військова сила й авторитет шіїтського духовництва. Головним орієнтиром у внутрішній і зовнішній політиці правителів того часу було відновлення імперії, що розпалася в першій третині XVIII ст. Втім, на початку XIX ст. така стратегія не могла забезпечити стабільності, коли почалася активна експансія європейських держав у Центральній Азії [2, с. 14].

11 лютого 1979 року в Ірані перемогу одержала ісламська революція. Внаслідок цього було повалено 2500-літню Персидську монархію. Режим останнього шахіншаха Персидської імперії Мохаммада Реза Пехлеві перестав існувати.

Ісламська революція в Ірані стала важливою подією XX століття для мусульманського світу. В Ірані вперше в новітній історії була спроба поєднати ісламський напрямок із загальнодемократичними інститутами [3].

2–3 грудня 1979 року Референдумом ухвалено Конституцію Ірану, а 1 квітня 1979 року було проголошено Ісламську Республіку Іран, яка забезпечила втілення принципу, який був висунутий очільником революції аятолою Хомейні – «Валайят-еФакіх», який фактично нівелював усі демократичні завоювання Ісламської революції, закріплені в «пореволюційній» конституції 1979 року. Цей новий принцип «Валайят-еФакіх» («опіка захисника, юриста»), розроблений Аятолою Хомейні під час його вигнання та перебування у Франції, піддавав теологічному та ідеологічному перегляду традиційне шіїтське уявлення про те, що держава може вважатися ісламською тільки тоді, коли вся влада в ній належить Богові. За цими традиційними переконаннями тільки пророк міг утримувати як релігійну, так і мирську владу [4, с. 173].

Саме цей принцип закладений в основу не тільки ідеології «хомейнізму», але і державного будівництва. Вчення пророка Мухаммада в шіїтській інтерпретації аятоли Хомейні стало фактором створення державних і громадських організацій, зокрема іранських збройних сил.

Ухвалені 28 липня 1989 року поправки до Конституції, котрі закріпили ісламську республіканську форму правління в Ірані [5].

Система державної влади в Ірані, у відповідності із принципом верховенства ісламського світогляду над світ-

ськими джерелами права, складається із двох структур – теократичної та республіканських інститутів влади.

Державна влада в країні здійснюється незалежними одна від одної законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, які знаходяться під контролем Лідера (Рахбара) країни.

Пост Лідера може займати факіх (богослов), якого після смерті Р. М. Хомейні обирає Рада Експертів. Термін перебування на посту Лідера конституційно не обмежений. Згідно Конституції ІРІ в особі Лідера поєднується духовна та світська влада.

До компетенції Лідера належить широке коло питань, які практично охоплюють всі сторони життєдіяльності суспільства і держави: визначення генеральної лінії політики ІРІ та контроль за її проведенням; призначення референдумів; командування всіма збройними силами; оголошення війни та миру і загальної мобілізації; призначення та ухвалення відставки вищих посадових осіб; вирішення спірних питань, що виникають між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади; підписання Указу про призначення Президента після його обрання; оголошення амністії та помилування злочинців.

За ініціативи аятоли Хомейні у 1998 році згідно статті 112 Конституції ухвалено Узгоджувальну Раду ІРІ. Необхідність її створення була викликана частими конфліктами між Ісламською консультативною радою і Радою Спостерігачів при Лідері, які набули усталений характер і негативно виявлялись на конструктивному функціонуванні законодавчих та виконавчих органів влади. Аятола Сейд Алі Хаменеї, якого було обрано новим духовним Лідером після смерті Хомейні та який до цього займав посаду Президента країни, істотно розширив сферу повноважень цієї Ради, надав їй статус Вищого консультативного органу при Лідері. До Ради входять керівники всіх гілок влади, а також найбільш впливові представники духовенства [5].

Згідно із статтею 113 Конституції ІРІ «після посади Лідера посада Президента є вищою офіційною посадою в країні. На Президента покладено контроль за виконанням Конституції, керівництво виконавчою владою, за виключенням тих питань, що безпосередньо відносяться до прерогатив Лідера». Президент обирається терміном на чотири роки шляхом прямого голосування народу. Не допускається перебування на даній посаді більше двох термінів.

Вищим законодавчим органом ІРІ є однопалатний парламент – Збори ісламської ради (Меджліс). Термін повноважень парламенту чотири роки. Він обирається у складі 270 осіб, шляхом прямого і таємного голосування по територіальним виборчим округам. Меджліс затверджує склад уряду, ухвалює закони, проекти бюджету, отримання та надання урядом позик та безкоштовної допомоги, ратифікує договори та угоди із іноземними державами, санкціонує наймання робочої сили [5].

Особливістю політичної системи Ісламської Республіки Іран є розвинений механізм диверсифікації центрів влади, противаг і стримувань. При цьому, більшість центрів влади формуються недемократичним шляхом, вузькими колами вищих клерикалів, практично без якої-небудь участі народу.

До них слід віднести Узгоджувальну Раду, Раду Експертів (яка обирає Лідера), Раду із охорони Конституції, Наглядову Раду, Вищу Раду національної безпеки та деякі інші.

За цих особливостей, реалізація конституційних повноважень Президента ІРІ, перш за все, залежить від того, наскільки він зможе налагодити конституційне співробітництво із усіма центрами влади, тобто у значній мірі від особистого авторитету та впливу Президента [5].

На сучасному етапі, Іран поступово зміцнює свої геополітичні позиції на Близькому і Середньому Сході, у Серед-

ній Азії. Військово-політична доктрина клерикального керівництва Ірану за останній час стала більш прагматичною, але її генеральна стратегія – ідея експорту ісламської революції – залишається. Відзначаючи пріоритети зовнішньої політики ІРІ, слід підкреслити важливість розвитку співробітництва з арабськими державами, у першу чергу, із сусідами по Перській затоці, забезпечення безпеки в якій для Ірану, одного з найбільших у світі експортерів сирої нафти, є найважливішим стратегічним завданням, над чим активно працюють іранські спеціальні служби.

Перське військо XVIII–XIX ст. було побудоване за феодалним принципом: шах скликав у походи васалів, які були зобов'язані надавати своє військо у розпорядження союзерена. Коли цих військ не вистачало, використовувалися сили найманців, яких утримували за рахунок надзвичайних податків. Постійні війни XVIII ст. не сприяли модернізації перського війська. На початку XIX ст. основною силою іранського війська була кіннота, артилерія була наявна, але служба в цьому роді військ вважалася непочесною, що викликало нестачу канонірів. Військо Ірану було набагато менш мобільним, ніж європейські армії, через відсутність дієвої інтендантської служби: перси почали використовувати в армії тяглових коней лише після 1802 року [2, с. 12].

Іранська розвідка та контррозвідка, як постійно діючі державні інституції остаточно сформувалися на початку 20-х років XX ст. за часів правління шаха Реза Пехлеві (1925–1941 рр.). Відлік сучасної історії іранських спецслужб починається з осені 1957 року, коли при активній участі ЦРУ і Моссада було сформовано Організацію інформації і безпеки (САВАК) [6].

Поліцейські органи Ірану почали створюватись за європейським зразком у період буржуазної антифеодалної та антиімперіалістичної революції 1905–1911 рр. за участю фахівців шведських спецслужб. У 1911 році Тегеранську поліцію очолив швед Карл Густав Весталь, який був тісно пов'язаний з англійськими розвідувальними органами і користувався великою довірою шаха та іранського уряду [6].

Інститування іранських спецслужб пов'язане з діяльністю військового міністра, а в майбутньому і шаха Ірану Реза Пехлеві. Ставши фактично одноособним правителем Ірану, він розпочав політику централізації країни, взявся за реформування державного апарату і збройних сил за західним зразком, за організацію розвідки та жандармсько-поліцейських органів, які зіграли вирішальну роль у придушенні демократичного робітничого руху, приборканні вождів численних кочових племен (складали чверть 12-мільйонного населення Персії) [7, с. 109].

У 1922 році в складі Генерального штабу іранської армії був створений Другий відділ, який займався збором не тільки військової, але й політичної інформації. На початок Другої світової війни він перетворився в головний розвідувальний та контррозвідувальний орган держави. Розвідувальну роботу Другий відділ з його філіями в штабах з'єднань вів у контакт з Інформаційним бюро міністерства закордонних справ (створене у 1927 році для підвищення ефективності розвідувальної діяльності з позиції іранських дипломатичних представництв), а контррозвідувальну діяльність здійснював спільно із відділом таємної політичної поліції і шахською контррозвідувальною службою.

Після того як Реза Пехлеві став монархом, то через придворну контррозвідку, яка діяла під прикриттям його особистої канцелярії, почав здійснювати координацію діяльності Другого відділу. Свою спецслужбу – Інформаційне бюро – створив Міністерство закордонних справ Персії. Бюро збирало розвіддані через дипломатичні представництва і невдовзі було «окуповане» англійською агентурою, яка отримала таким чином доступ до всіх інформаційних потоків іранської дипломатії [7, с. 110].

Під час правління Реза Пехлеві (1925–1941 рр.) відбулося посилення головного поліцейського управління Міністерства внутрішніх справ. До нього входив іноземний відділ для контррозвідувальної роботи проти закордонних дипломатичних й інших представництв. Щодо іноземців здійснювалося зовнішнє стеження, перелюстрація і прослуховування телефонних розмов.

На боротьбі з політичними недругами спеціалізувався відділ таємної політичної поліції. 1930 року в його складі виокремився спеціальний підрозділ «Еттелаат жемал» («Північна інформація»), який займався збором інформації про іноземні установи в Ірані, режим охорони іранського кордону, а також закидання своєї агентури на Закавказзя для стеження за іранськими політичними емігрантами (понад 60 тисяч осіб) [7, с. 110].

Територія ІРІ слугувала базою загонів басмачів, якими опікувалася англійська розвідка. В Ірані було створено підрозділ англійської розвідки «Сек'юриті офіс». Через нього здійснювалися перевезення зброї та коштів війнам колишнього еміра Бухари та білоемігрантським формуванням. Резидент англійської секретної служби у Тегерані очолював розвідку, де увага була зосереджена на Закавказзі та Середній Азії. При цьому використовувались для прикриття консульські установи в Теврізі, Решті, митницю в каспійському порту Ензелі, філії банків [6].

Опираючись на англо-іранську нафтову компанію, Британія мала значний вплив на внутрішню політику країни. Без особливих труднощів Британія здійснювала вербування представників найвпливовіших верств суспільства Ірану, впливала на шахську політику.

У післявоєнному Ірані набрав обертів національно-визвольний рух проти засилля західних кампаній, активізувала свою діяльність Народна партія Ірану, в армії підсилювався вплив Організації волелюбних офіцерів. Уряд Моссадика на початку 1950-х націоналізував англо-іранську нафтову компанію. Однак у серпні 1953 року ЦРУ, його спеціальний представник Керміт Рузвельт (внук президента США Теодора Рузвельта) організували державний переворот й усунули кабінет Моссадика. Репресії обрушилися на ліво-демократичний рух, який знищили до 1955 року [7, с. 112].

Новий шах Мохаммед Реза Пехлеві взяв курс на стратегічний альянс зі США. Для зміцнення монархічного ладу шах і уряд Ірану за участю американських радників та безпосередньо Аллена Даллеса (особисто консультував уряд з питань реорганізації органів безпеки Ірану за зразком ФБР США) ухвалили у 1956 році рішення про створення при прем'єр-міністрі ІРІ генерала Захеді Організації безпеки та інформації держави (Сазман-е Еттелаат-е ва Амніят-е Кешвар, скорочено САВАК), яка знаходилась на службі режиму до перемоги народної революції 1978–1979 рр. Значний вплив на створення САВАК також здійснили спецслужби Франції (засновник іранської розвідки Тімор Бахтіяр закінчив тут військову академію) та Великобританії [6].

Було зорганізовано нову систему управління і структуру національних спеціальних служб. Загальне керівництво розвідувальними і контррозвідувальними органами покладалося на шаха і прем'єр-міністра. Зокрема, прем'єр-міністр очолював центральний комітет безпеки та інформації, до складу якого входили: прем'єр як голова, керівник САВАК, очільник МВС, голова Другого управління штабу Верховного головнокомандувача збройними силами (ВГК ЗС) ІРІ, начальник шахської контррозвідувальної служби, очільники головних управлінь поліції й жандармерії МВС. Перераховані організації і склали основу нової іранської спецслужби [7, с. 113].

Головним завданням САВАК була боротьба з внутрішньою опозицією. САВАК здійснювала контррозвідувальні заходи і розшук політично непевних усередині країни й за кордоном з метою захисту шахського режиму у вза-

смотії з шахською контррозвідальною службою, головними управліннями поліції й жандармерії МВС, американськими контррозвідниками в Ірані. Також на САВАК покладалося отримання політичної, військової й економічної інформації про іноземні держави у взаємодії з військовою розвідкою, розвідками США, інших країн НАТО, країн-учасниць блоку СЕНТО, Ізраїлю. До завдань САВАК також входило придушення демократичного, ісламського й інших опозиційних рухів усередині країни [6].

Співробітники САВАК працювали за кордоном під офіційними прикриттям. Активно велася розвідальна робота в прикордонних районах Закавказзя і Середньої Азії. Спецслужби ІРІ вели співпрацю з спецслужбами Англії, Франції, Німеччини, Пакистану, Туреччини, Ізраїлю.

Основними противниками САВАК являлись спецслужби Єгипту, інших арабських країн. При цьому вона опиралася на релігійні меншини регіону: шіїтів, християн та євреїв [6].

САВАК став найвпливовішим та найчисленнішим спецорганом в ІРІ, який мав статус міністерства. За особистими вказівками шаха здійснювалося фактично його керівництво.

Головою САВАК обирали з найлояльніших і найбільш знаних генералів. Також він одночасно ставав вице-прем'єром країни. До кінця 1970-х років кількість кадрових співробітників САВАК налічувала до 50 тисяч осіб.

Кадрове поповнення САВАК здебільшого відбувалося із забезпечених верств населення, офіцерів армії, жандармерії, поліції, випускників вищих навчальних закладів зі знанням іноземних мов. Кадри випускали Тегеранська офіцерська школа САВАК, Поліцейський військовий інститут, Військовий університет у Тегерані, що мав факультет військової поліції й контррозвідки, система курсів підвищення кваліфікації й перепідготовки. Військові звання мали майже всі співробітники. Діяльність САВАК ґрунтувалась на потужному агентурному апараті і мережі секретних співробітників.

На Друге управління штабу ВГК ЗС Ірану (з правами головкому) покладалося отримання розвідальної інформації й збройних сил іноземних держав; насамперед Афганістану, країн арабського Сходу, контррозвідальний захист самої іранської армії. Розвідальна і контррозвідальна служба були головними підрозділами армійської спецслужби.

Розвідальній службі підпорядковувалися розвідділи (відділення) штабів, армій, дивізій і бригад, засоби технічної розвідки. Розвідників готував розвід факультет командно-штабної академії в Тегерані.

Агентурною розвідкою займалися відділ особливого призначення, відділ взаємної інформації й група координації роботи з американською військовою розвідкою.

Апарати військових аташе здобували інформацію про закордонні армії з легальних позицій, у розвідальних поїздках, аналізуючи відкриті джерела інформації.

Головне управління поліції МВС (до 300 тисяч співробітників) для боротьби з політичними противниками мало управління інформації, що укорінювало агентів у політичній, громадській й студентській організації, а також «ударний батальйон» для розгону демонстрацій [7, с. 117].

Особливо слід звернути увагу на Шахську контррозвідальну службу. Вона займалася охороною шаха і членів монаршої родини, здійснювала попередження спроб державних переворотів і терактів проти вищого керівництва, проводила контррозвідальне стеження за вищими військовими чинами й верхівкою держапарату.

Однак, не дивлячись на розгалужену систему спецслужб і тотальний контроль над суспільством, величезний репресивно-поліцейський апарат САВАК, не вдалося попередити падіння шахського режиму на початку 1979 року. 9 січня 1979 року почалася іранська революція, що змусила Мохаммеда Реза Пехлеві вже 16 січня втекти

з країни. Шахський режим вже в лютому був остаточно повалений та Іран став Ісламською Республікою [6].

5 лютого 1979 року ухвалено закон про розпуск САВАК, а у червні цього ж року створюється САВАМА (Сазман-е Еттелаат-е ва Амніят-е Меллі-е Іран) – Організація національної безпеки і інформації Ірану. При цьому, повної ліквідації САВАК не відбулось. Основні її підрозділи залишились, зазнавши певної реорганізації. Раніше, у травні 1979 року, для придушення супротивників ісламської революції та гарантування внутрішньої безпеки заснували воєнізований Корпус вартових ісламської революції (КВІР), який безпосередньо підпорядковувався Ісламській революційній раді та імаму Хомейні. Свій розвідапарат мав і прем'єр-міністр країни [6].

САВАМА створюється на базі шахської спецслужби САВАК і структур іранського шиїтського підпілля, що виникли в 1960-ті роки в Південному Іраці, Лівані, Єгипті та США, в Ірані. Її формування відбувалося при сприянні служб безпеки Єгипту та Організації звільнення Палестини. В основному режим Хомейні задіявав на службу офіцерів із розвідальних структур САВАК, перевага надавалась співробітникам, які раніше працювали на іракському напрямку і по країнам Персидської затоки.

Першим директором «САВАМА» хомейністи призначили шахського генерала Хоссейна Фардуста. В 1985 року генерала Фардуста була звільнено з посади.

Як зазначалось, «САВАМА» формувалася за допомогою інструкторів і співробітників попередньої організації «САВАК». Проте з приходом до влади ісламістів САВАК не був демонтований, а всього лише змінив свою назву і керівництво, діяв в основному тими ж методами спеціальних операцій.

Зокрема, аятола Хомейні і не думав скасовувати таку ефективну службу внутрішньої та зовнішньої безпеки, незважаючи на те, що протягом тривалого часу він та його сподвижники голосно заявляли про «нещадність і кровожерливість» шахської таємної поліції САВАК. Нові керівники лише усунули прошахську верхівку спецслужб та замінили їх на ісламських комісарів. Більше того, якщо ті працівники шахської охорони САВАК, які боролися з бунтівним шиїтським духовенством, були, як правило, страчені, то підрозділи САВАК, що спеціалізувалися на «червоній небезпеці», були збережені в недоторканості і влилися до складу ісламської політичної поліції САВАМА. Крім глав цих підрозділів генералів Алі Акбар Фразія та Алі Мохаммед Каве, САВАМА скористалася послугами фахівця боротьби з опозицією шахського генерала Фардуста, який був другом дитинства шаха і звинувачувався на початку «ісламської революції» в організації масових розправ над антишахськими демонстрантами [6].

У сфері зовнішньої розвідки нова спецслужба САВАМА використовувалася хомейністським режимом для спроб експорту ісламської революції з опорою на громади шиїтів Близького Сходу, Центральної Азії, Африки, Південної і Північної Америки. За кордоном у нових розвідорганів Ірану сформувалися міцні позиції в Іраку завдяки місцевій шиїтській та курдській опозиції, зокрема організації «Хізбаль-Дауааль-Ісламія», а з 1982 – і «Верховній раді ісламської революції в Іраку», в Лівані (завдяки організації «Амаль», а з 1982 року – «Хезболла»), в Саудівській Аравії (завдяки шиїтській опозиції, яка спробувала наприкінці 1979 року захопити Мекку з метою повалення монархії), а також США (завдяки 30000 іранських студентів, об'єднаних в Асоціацію ісламських студентів Америки та Франції [6]).

Однак до кінця 1982 року не було чіткого розмежування функцій спеціальних служб. Практичне оперативне функціонування даних структур фактично розпочалось із 1984 року, після набору офіцерів розвідки із КВІР та із розвідапарату прем'єр-міністра Ірану. Водночас, окремі колишні офіцери «САВАК» були залучені для підготовки кадрового складу Міністерства інформації.

18 серпня 1983 року Меджліс (однопалатний парламент) Ірану ухвалив закон «Про створення Міністерства інформації й безпеки Ісламської Республіки Іран» (далі – МІБ ІРІ), для формування якого залучили й деяких колишніх чинів САВАК. Голова МІБ став членом Вищої ради з питань зовнішньої розвідки й контррозвідки [6].

МІБ ІРІ – державний орган виконавчої влади Ірану, що виконує розвідувальні, контррозвідувальні, контртерористичні та інформаційно-аналітичні задачі, а також координує діяльність інших спеціальних служб ІРІ. МІ ІРІ очолює міністр інформації, який призначається на посаду Меджлісом по погодженню Президента Ірану, котрий має значний вплив в сфері розвідувальної діяльності МІ. Міністр інформації являється членом Вищої ради національної безпеки. Це означає, що Верховний керівник ІРІ має великий вплив при призначенні міністра і уважно слідкує за його діяльністю [6].

Діяльність спецслужб Ірану до 2000-ого координувалася Вищою радою зовнішньої розвідки й контррозвідки, постійними членами якого були Президент (голова), особистий представник духовного Лідера країни (Рахбара), міністр інформації й безпеки, командувач КВІР, начальник штабу Верховного головнокомандувача ЗС, генеральний прокурор і голова Верховного суду.

При першому керівникові міністерства Мохаммаде Мохаммаді Рейшахрі (1984–1989) розвідка майже остаточно набула своєї теперішньої форми, а також визначились основні напрямки її роботи за кордоном (особлива увага тоді приділялась Іраку та Афганістану). На підставі цього наступному керівникові Алі Фаллахіану (1989–1997) вдалося перетворити міністерство в одну з найміцніших світових спецслужб. Під його керівництвом іранська розвідка набула важелів впливу на арабсько-ізраїльський і боснійський конфлікти, значно вплинула на ісламський рух Алжиру, розширила свою присутність в Лівані та Пакистані, а також закріпилася в Німеччині, Таджикистані, Вірменії та країнах Латинської Америки. Алі Фаллахіян не тільки встановив контроль над міжнародними ісламськими організаціями, але і над багатьма ліворадикальними ісламськими організаціями [6].

Наступником А. Фаллахіана був Доррі Наджафабаді, який очолював пост голови Міністерства інформації зовсім недовго. Відомо, що з Д. Наджафабаді виник скандал у зв'язку з обвинуваченнями Міністерства в ліквідації 70 відомих журналістів та політичних діячів, які критикували режим аятол. Після тривалого розслідування Д. Наджафабаді визнав обґрунтованість подібних звинувачень і на початку лютого 1999 року подав у відставку. Вся відповідальність при цьому була покладена на екзаступника А. Фаллахіана з питань безпеки і розвідки Сайда Емамі [6].

На Міністерство покладено такі основні функції як отримання й аналіз даних, що мають важливе значення для зовнішньої політики й безпеки країни, протидія діяльності іноземних розвідок в Ірані, координація зусиль усіх сил правопорядку для виявлення і прискання діяльності антидержавних (опозиційних) сил, захист державної таємниці й режимна робота, взаємодія зі спецслужбами дружніх країн.

На сьогодні Міністерство діє більше ніж в 40 країнах світу. Штат співробітників налічує більше 4 тисячі осіб. Іранська розвідка веде активну участь в інтенсивних операціях проти Іраку, зміцнюються регіональні зв'язки, зокрема, з сирійськими спецслужбами, Патріотичним союзом Курдистану. Одночасно голова Міністерства координує законспіровану агентурну і диверсійно-терористичну мережу в південній і північній частинах Іраку [6].

Провідними напрямками діяльності по лінії розвідки є збір інформації про політичну ситуацію в інших країнах, отримання передових технологій, матеріалів і компонентів для ядерної зброї, розшук опозиціонерів, сприяння

експорту іранської моделі у відповідні країни. Для критичності кадрових розвідників використовуються дипломатичні представництва, корпункти, представництва компаній, культурні центри, земляцтва студентів [7, с. 121].

До основних завдань Служби військової розвідки представленої Другим управлінням штабу Верховного командувача ЗС входить стратегічна й радіоелектронна розвідка; керівництво оперативною й тактичною розвідкою сухопутних військ, військово-повітряних сил (ВПС), військово-морських сил (друге управління існує при штабах всіх родів військ і сил), КВІР; управління силами спеціального призначення «Кодс»; керівництво апаратами військових аташе у більш ніж 20 країнах світу [7, с. 123].

Під час реорганізації спецслужб політико-релігійне керівництво ІРІ для проведення загальної програми ісламізації іранського суспільства визначило необхідним створити новий каральний апарат, призначений для придушення опозиції ісламського режиму. Таким апаратом став Корпус вартів ісламської революції (Кодсе Пасдаране Енгелабе Ісламі, далі – КВІР), до задач котрого входив пошук та розстріл співробітників шахської охоронки САВАК, а також прибічників монархії. Засновником КВІР був хомейніст Хушанг Дастгерді [6].

Лідер ісламської революції і засновник Ісламської Республіки Іран аятола Хомейні відіграв головну роль у створенні КВІР. 6 травня 1979 року були сформовані керівні органи та збройні формування КВІР, які підпорядковувались безпосередньо Ісламській революційній раді, а через неї – Хомейні.

Метою створення КВІР був захист ісламської революції в Ірані і сприяння її розповсюдженню в світі на основі ісламської ідеології. До задач КВІР входило підтримання порядку, боротьба з контрреволюцією, взаємодія з армією, сприяння органам ісламської влади. Також на КВІР покладалася такі функції як протидія внутрішнім безладдям і замахам на чинний лад, охорона важливих державних об'єктів; організація стеження за підозрілими, неоязливими елементами всередині країни, виконання вироків ісламських судів; розвідка потенційних супротивників серед закордонних країн; каральні операції проти сепаратистів, диверсійно-терористичні акції за кордоном; сприяння шийтським й іншим «національно-визвольним» рухам за кордоном, ісламська пропаганда за кордоном; керівництво нерегулярними (ополченськими) формуваннями «Басидж».

Підпорядковується КВІР Верховному головнокомандувачу ЗС (Президентові), його вищим управлінським органом є Вища рада КВІР.

КВІР комплектувався на основі суворих «ісламських» принципів, як правило із фанатичних представників міських низів за рекомендацією мулл (ісламські священнослужителі) [6].

Підрозділи КВІР були сформовані в 29 містах. Вони активно використовувались для розгрому лівих організацій і подавлення руху курдів за національну автономію (серпень 1979 року). Аятола Хомейні високо оцінив діяльність КВІР. На зустрічі з командуванням КВІР 20 серпня 1979 року він заявив: «Я задоволений Корпусом і в ніякому разі не поміняю своєї думки з приводу нього. Якби не було Корпусу, то не було б країни. Я дуже люблю Корпус і дорожу їм...»[6].

Систему репресивного апарату при новому режимі доповнили юридичні органи – прокуратура, суди та революційні трибунали, які мали практично необмежені повноваження у боротьбі проти противників релігійного керівництва країни.

До складу КВІР входять сухопутні війська (більше 370 тис. осіб), військово-морські сили (20 тис. осіб), військово-повітряні сили (біля 20 тис. осіб). В рамках Головного командування КВІР функціонує комітет зовнішньої розвідки і Комітет іноземних операцій. Найбільш стійкі

позиції за кордоном спецструктури КВІР мають в Лівані та Судані. Крім того, вони володіють розгалуженою агентурно-диверсійною мережею в країнах Персидського заливу, Палестини, Німеччини, Франції, Канади, Бразилії, Пакистані, Філіппінах [6].

У штабі КВІР спецопераціями урядую партизансько-диверсійний відділ «Рамазан», йому підпорядковані бригада антитерору, диверсійна бригада «Кодс».

Територія ІРІ розділена на чотири зони, у кожній провінції є округ КСІР, штаби округів мають відділи інформації, безпеки, розслідування і політичної перевірки, «ударні групи», служба зовнішнього стеження [7, с. 126].

Сили «Кодс», що входять до КВІР (загальна чисельність приблизно 15 тисяч співробітників), є найбільш засекреченою спецслужбою ІРІ, яка створена для сприяння експорту ісламської революції.

До головних завдань «КОДС» входили організація спеціальних операцій в інтересах захисту ісламської революції й поширення шийтської ідеології у світі; підтримка закордонних проіранських і шийтських організацій; організація поставок зброї в райони конфліктів на Близькому й Середньому Сході, на Балканах; диверсійно-терористична робота; розвідка й контррозвідка в інтересах забезпечення виконання особливо важливих спеціальних завдань.

Висновок. Отже, історія створення спеціальних служб Ісламської Республіки Іран тісно пов'язана з політичними чинниками в країні. Політичне життя Ірану мало вагомий вплив на заснування та організацію іранських спецслужб.

Після перемоги Ісламської революції, яка відбулася 11 лютого 1979 року, Ісламська Республіка Іран пройшла через період випробувань. Нелегкими були перші кроки до остаточного встановлення ісламського правління. Основні заходи для організації нового ладу були прийняті відразу ж після революції, але ісламська держава приймала свою цілісну форму поступово, протягом кількох років. Ця модернізація була одним із ключових завдань, які перед собою ставив тодішній іранський політичний клас.

З давніх часів могутність Ірану опиралася не тільки на сили зброї, а й на таємні знання. Мистецтво дезінформації, інтриги та агентурної діяльності перси вважали одним із стовпів державного управління. Також забезпечення державної безпеки в країні, іранці вважали одним із стратегічних завдань спеціальних служб ісламської республіки.

До основних спецслужб Ірану слід віднести Міністерство інформації і безпеки (МІБ), Корпус вартових ісламської революції (КВІР), Друге управління штабу Верховного головнокомандуючого збройними силами, Головне управління поліції та жандармерії МВС, загальне керівництво котрими здійснюється Лідером та Президентом в країні.

Отже, військово-політичне керівництво Ірану приділяло значну увагу створенню спеціальних органів державної безпеки, їхньої організації та роботи. Розгалуженість структури, масштаб діяльності й кількість операцій спецслужб Ірану вражають, що і робить їх провідними спецслужбами на міжнародній світовій арені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бур'ян М. С., Шолох Я. Л. Іран, Ісламська Республіка Іран. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – 672 с.:іл. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Iran>.
2. Ашурков Т. Т. Суспільно-політичне становище Ірану на зламі XVIII–XIX ст. Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Вип. 10. – С. 10–15.
3. Ancient Iran / Bivar A. D. H., Ghirshman R., T. Cuyler Young and al. Britannica URL: <https://www.britannica.com/place/ancient-Iran>.
4. Семчинський К. В. Історико-політичний підтекст та ідеологічне підґрунтя процесів ісламізації та демократизації в сучасному Ірані/К. Семчинський. Українське релігієзнавство. – 2010. – Спецвипуск 1. – Бібліогр.: 15 назв. – Укр. – С. 164–175.
5. Constitution of the Islamic Republic of Iran 1979, as amended to 1989. UN Women. URL: <https://constitutions.unwomen.org/en/countries/asia/iran-islamic-republic-of>
6. Bradbury C. Profiles: Iran's Intelligence Agencies. The Iran Primer. URL: <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/apr/05/profiles-iran%E2%80%99s-intelligence-agencies>
7. Веденєєв Д. В. Задзеркалля історії: Нариси минулого спеціальних служб.– «К. І. С.», 2008. – 288 с.